

ZEMLJOPIS

I. SVRHA I CILJ

CILJ

je nastave zemljopisa da učenici steknu osnovno znanje o Zemlji, da upoznaju gospodarska, društvena i kulturna obilježja suvremenoga svijeta i uoče nužnost međusobne suradnje i ljudske solidarnosti u svijetu te da upoznaju i zavole domovinu Hrvatsku.

II. PROGRAMSKA GRAĐA

Prvi razred

1. ZADACI:

- omogućiti učenicima da stjecanje osnovnoga znanja o Zemlji te da shvate značenje prirodnih elemenata (reljef, klime, vode, tlo, vegetacija) i društvenih pojava i procesa (stanovništvo, prostorni raspored oblika njegove djelatnosti i naselja) u predočavanju gospodarske djelatnosti s gledišta suvremenoga značenja i proceca razvoja,
- omogućiti učenicima da prošire osnovna znanja o geografskoj karti i navikavati ih da upotrebljavaju kartu i atlas u svakodnevnom životu,
- osposobiti učenike za uočavanje posebnosti osobina i različitosti stupnjeva međusobne povezanosti prirodne osnove i obilježja socijalnogeografske strukture u procesu društveno-geografske valorizacije regionalnih kompleksa,
- osposobiti učenike za promatranje i upoznavanje promjena u geografskoj stvarnosti, razvijati u njima sposobnosti kritičke raščlambe konkretnih situacija kao osnove mišljenja i poticanja radi jačanja potrebe za uključivanjem u pozitivnu društvenu praksu u životu zajednice,
- upoznati učenike s geografskom stvarnošću u prostoru Hrvatske kako bi uočili njen položaj i ulogu u suvremenom svijetu,
- upoznati učenike s pojačanim procesom narušavanja kakvoće čovjekove okoline i prijetnjom potrebom čuvanja okoline od daljnje degradacije, odnosno poboljšanja kakvoće ugroženih elemenata i lokaliteta,
- stalnom aktualizacijom geografskih nastavnih sadržaja razvijati u učenicima zanimanje za stalno praćenje geografske stvarnosti u zemlji i u svijetu te potrebu za samostalnim učenjem i stalnom geografskom izobrazbom.

2. SADRŽAJI

OPĆA FIZIČKA GEOGRAFIJA

2.1. UVOD

Definicija, metode istraživanja i podjela geografije.

2.2. ZEMLJA U SUNČEVU SUSTAVU I SVEMIRU

Najnoviji rezultati istraživanja svemira i njihovo značenje za geografiju. Položaj zemlje u Sunčevu sustavu i svemiru, njezina gibanja i posljedice: rotacija i revolucija, lokalno i zonalno vrijeme, datumska granica, vrijeme i računanje vremena - kalendar, godišnja doba i toplinski pojasevi.

2.3. OBLIK I DIMENZIJA ZEMLJE

Određivanje položaja na Zemlji. Način određivanja geografskih koordinata.

Određivanje azimuta i kursa. Ortodroma i loksodroma.

Orijentacija na stupanjskoj mreži po koordinatnom sustavu horizonta i koordinatnom sustavu ekvatora.

2.4. PREDOČIVANJE ZEMLJINE POVRŠINE

Planovi i karte. Mjerenje udaljenosti i njihovo prenošenje na plan. Omjer i mjerilo. Kartografski znaci - način prikazivanja geografskih i drugih objekata na karti.

Kartografske projekcije sferne površine na ravnu plohu, konformna projekcija, ekvidistrantna projekcija, akivalentna projekcija, konvencionalne projekcije prema geometrijskoj osnovi (valjkasta, stožasta i azimutna).

Aerofotogrametrija i snimke Zemljine površine iz satelita.

Reljefne karte. Topografski elementi i karte: kota, izohipse, sjenčanje, kombinirano predočivanje. Opće i tematske karte. Tematski, nacionalni i svjetski atlas.

Nacrta naselja. Planovi. Kartografske mape. Originalne topografske i generalne topografske karte. Karte u svakidašnjem životu i međunarodnom upoznavanju i zbližavanju. Korištenja geografskim kartama i, posebno, topografskim kartama.

2.5. GEOLOŠKE OSOBINE I RELJEF ZEMLJE

Zemljina reljefnost, oblici i elementi reljefa, raščlanjenost, nagibi i dimenzije, čimbenici oblikovanja.

Endogeni procesi i reljef. Geofizičke i geološke osobine Zemlje. Osobine i razvoj litosfere, svjetska tektonika ploča i reljef Zemlje, Zemljina kora i njezin sastav (vulkanske, taložne i metamorfne stijene). Prošlost i razvoj Zemljine kore, fosili i način fosilizacije, geološke osnove evolucije života na Zemlji. Endogeni pokreti i oblici (boranje, rasjedanje i epirogenetska gibanja), geosinklinalni razvoj, orogeneza, kratkionizacija i oceanija). Vulkanizam i potresi te njihove posljedice. Minerali - svojstva, geneza i evolucija te njihov prostorni raspored. Reljef oblikovan endogenim procesima - morfostrukture, borane, rasjedne i epirogene morfostrukture, magnetizam i reljef, planetarni reljefni oblici - megamorfostrukture, kontinenti, geosinklinalne (prijelazne) oblasti, oceanski bazen i srednjooceanski hrptlovi.

Egzogeni (vanjski) procesi i reljef (egzogeni reljef), trošenje (fizičko i kemijsko) stijena i reljef, padine, padinski procesi i reljef padina. Fluvijalni procesi i reljefni oblici. Marinski i jezerski (limnički) procesi i oblici - obale, glacialni, periglacialni procesi i oblici. Krš, krški procesi i oblici. Eolski procesi i oblici. Biogeni procesi i oblici. Antropogeni procesi i oblici. Utjecaj klime na oblikovanje reljefa - klimamorfološke oblasti.

2.6. KLIMA

Sastav i visina atmosfere. Inolacija i radijacija. Klimatski elementi. Temperatura zraka. Dnevni i godišnji hod temperature zraka. Promjene u temperaturi i amplitude. Mjerenje temperature: termometri, njihovo prikazivanje; izoterme.

Vertikalne i horizontalne promjene temperature. Temperaturna inverzija.

Tlak zraka. Mjerenje tlaka zraka; barometar. Promjene tlaka s visinom. Dnevno i godišnje kolebanje tlaka zraka. Raspored tlaka na Zemlji; izobare. Postanak, vrste i zonalna raspodjela vjetrova.

Apsolutna i relativna vlažnost zraka i njezino mjerenje; psihrometar i higrometar. Ishlapljivanje, zgušnjavanje i oblaci. Padaline, vrste padalina. Padaline na Zemlji i u Hrvatskoj.

Klimatski modifikatori: geografska širina, raspored kopna i mora, reljef, atmosfera, morske struje, tlo i biljni pokrov, čovjek.

Zračne mase i fronta: ciklone i anticiklone.

Vrijeme i njegovo predviđanje. Mjerenje vremenskih elemenata. Sinoptičke karte. Vremenske prognoze. Meteorološka služba. Glavni razredi klime: tropske kišne klime, suhe klime, umjereno tople kišne klime, snježno-šumske klime i snježne klime. Društveni utjecaji na klimu. Mikroklima. Promjene klime. Značenje klime u životu.

2.7. VODE NA ZEMLJI

Svjetsko more. Oceani i mora. Oblici morske raščlanjenosti. Postanak morskih zavalu. Glavna svojstva i dinamika morske vode. Gibanje morske vode: valovi, morske mijene, morske struje. Led na moru. Život u moru. Društveno-gospodarsko i geopolitičko značenje mora. Suvremeni procesi litoralizacije.

Vode na kopnu. Podzemne vode. Riječni tokovi i riječni režimi. Jezera, močvare i bare. Postanak, vrste i nastajanje jezera. Svojstva jezerske vode.

Led na kopnu. Značenje kopnenih voda za život i gospodarsku djelatnost.

Značenje voda i problematika njihove zaštite.

2.8. TLA

Tlo i čimbenici nastanka tla (neorganski čimbenici, organski, klimatski, geomorfološki, čimbenik vrijeme), pedogenetski procesi, opis i klasifikacija tla, vrste tla - njihova geografska rasprostranjenost, plodnost tla i njegovo značenje za društveno-gospodarski razvoj.

2.9. ŽIVOT NA ZEMLJI

Biljni pokrov, životinjski svijet, društveno-geografsko značenje biljnoga pokrova i životinjskoga svijeta, zaštita flore i faune.

2.10. PRIRODNO-GEOGRAFSKA PODRUČJA

Drugi razred

1. ZADAĆE

- promatranjem prirodne osnove i pojave društvenoga razvoja u zavičaju i u zemlji valja upoznati učenike sa značajkama razvoja i razvijati svijest o potrebi da se uključuju u rad i društvenu aktivnost za napredak svojega zavičaja i naše zajednice,
- upoznati učenike s najznačajnijima demografskim strukturama i procesima kroz regionalne raznolikosti uvjetovane višeslojnim prostornim čimbenicima,
- razvijati sposobnost uočavanja prostornih zakonitosti regionalnoga uspoređivanja, uočavanja objektivno postojećih problema, predviđanja budućih promjena i razvijanja spoznaja o prostornom okruženju,

- razvijati sposobnost uočavanja i razumijevanja logičnoga i svrsishodnog prostornog ustroja, kao preduvjeta prostornoga planiranja,
- uputiti učenike u prostorne odnose suvremenih gospodarskih i političkih skupina u svijetu te u stvarnost suvremenoga svijeta,
- upoznati učenike s pojačanim procesom narušavanja kakvoće čovjekove okoline i prijetnjom potrebom čuvanja okoline od daljnje degradacije, odnosno poboljšanja kakvoće ugroženih elemenata i lokaliteta,
- stalnom aktualizacijom geografskih nastavnih sadržaja razvijati u učenicima interes za stalno praćenje geografske stvarnosti u zemlji i u svijetu te potrebu za samostalnim učenjem i stalnom geografskom izobrazbom.

2. SADRŽAJI

DRUŠTVENI ČIMBENICI

2.1. STANOVNIŠTVO KAO ČIMBENIK RAZVOJA I PROSTORNOGA USTROJA

Broj i razmještaj stanovništva svijeta. Promjena razmještaja stanovništva - uzroci i posljedice. Posebnosti općih, regionalnih i nacionalnih promjena. Primjeri.

Razvoj stanovništva. Opće, regionalne i nacionalne posebnosti različitoga populacijskog razvoja.

Korelacija populacijskoga i gospodarskoga razvoja. Odnos dinamike i strukture stanovništva.

Prirodno kretanje. Reprodukcijska stanovništva - prostorne posebnosti i buduće posljedice.

Tipovi općega kretanja. Teorija demografske tranzicije.

Osnovni demografski ustroj. Biološki i gospodarski ustroj.

Socijalno-prostorne skupine. Etnički, rasni i religijski ustroj. Kulturni areali svijeta.

Migracija stanovništva. Tipovi migracije. Interkontinentalna i interregionalna preseljavanja u prošlosti. Europa - žarište emigracije. Naseljavanje "Novoga svijeta".

Uzroci i posljedice migracije stanovništva selo-grad. Primjeri iz Hrvatske. Dnevna migracija.

Suvremena gospodarska migracija. Europa kao žarište migracije.

Demografske posebnosti nacionalnih i višenacionalnih država, s objašnjenjem pojmova - narodna manjina, etnička skupina i narodnosna zajednica.

Prehrana stanovništva.

Demografski čimbenici i planiranje prostornoga ustroja i razvoja.

2.2. NASELJA I OBLICI NASELJENOSTI

Seosko ili ruralno naselje. Oblici seoskih naselja. Primjeri Hrvatske (Slavonija, Hrvatsko zagorje, Dalmacija). Ujedinjene države Amerike, Japana, Italije, itd.

Ruralni pejzaž i njegovi oblici.

Sustav i ustroj seoskih naselja. Preobrazba seoskih naselja pod utjecajem grada.

Gradska naselja. Pojava i razvoj grada kroz povijest. Antičko, srednjovjekovno i novija razdoblja razvoja grada u Europi.

Razvoj gradova u izvan europskim zemljama.

Prostorna struktura grada.

Ustroj života u gradu.

Tipovi gradova u svijetu. Primjeri: europski, orijentalni, angloamerički, latinskoamerički i drugi. Uloge grada.

Središnja naselja. Utjecaj grada na okolicu. Gradska regija.

Urbani sustavi i njihov razvoj. Primjeri razvoja urbanih sustava jugoistočne Azije, zapadne Afrike i Latinske Amerike.

2.3. OBLICI LJUDSKIH DJELATNOSTI

Primarne, sekundarne i tercijarne djelatnosti. Seosko gospodarstvo kao nositelj agrarnoga iskorištavanja.

Stočarstvo, oblici uzgoja stoke, nomadizam i transhumanca.

Posjedovni odnosi (veleposjednički i sitnopoljednički sustavi).

Sustavi agrarnoga iskorištavanja u svijetu. Važna svjetska agrarna područja.

Industrija i rudarstvo. Podjela industrije. Čimbenici razvoja i lokacija industrije. "Klasične" industrijske grane i razvoj rudarsko-industrijskih regija. Ruhr, Sljonsk, Donbaz.

Industrija i energija. Promjene u ustroju energetske potrošnje i proizvodnje. Ugljen i nafta u svijetu. Problem rudarskih regija. Naftonosna područja u svijetu.

Razvoj novih industrija i njihova lokacija. Silicijska dolina u Sjedinjenima Američkim Državama i tehnopolisi Japana kao primjeri.

Turizam. Prirodni i društveni čimbenici razvoja turizma. Glavna emitivna i receptivna žarišta turizma. Turističke regije svijeta. Učinci turizma. Ravitalizacija i razvoj naselja, prometa i usluga.

Prometni sustavi i razmjena dobara. Kopneni, pomorski i zračni promet. Telekomunikacijski promet. Robe i glavni tijekovi svjetske razmjene.

2.4. LJUDSKE DJELATNOSTI I OKOLIŠ

Geografske osnove onečišćenja i degradacije. Nositelji degradacije i onečišćenja. Politika i metode zaštite. Degradacija kulturnoga pejzaža. Geografski čimbenici i njihov utjecaj na kakvoću pojedinih elemenata okoline (voda, zrak, tlo, biljni i životinjski svijet). Degradacija radom stvorenih vrijednosti. Politika i metode zaštite.

Treći razred

1. ZADACI:

- promatranjem prirodne osnove i pojave društvenoga razvoja u zavičaju i zemlji upoznati učenike sa značajkama razvoja te razvijati svijest o potrebi za uključivanjem u rad i društvenu djelatnost za napredak svoga zavičaja i naše zajednice,
- upoznati učenike s najvažnijima demografskim strukturama i procesima kroz regionalne raznolikosti, uvjetovane višeslojnim prostornim čimbenicima,
- razvijati sposobnost uočavanja prostornih zakonitosti regionalnoga uspoređivanja, uočavanja objektivno postojećih problema, predviđanja budućih promjena i razvijanja spoznaja o prostornom okruženju,

- razvijati sposobnost uočavanja i razumijevanja logičnoga i svrsishodnoga prostornog ustroja kao preduvjeta prostornoga planiranja,
- uputiti učenike u prostorne odnose suvremenih gospodarskih i političkih skupina u svijetu i u prostornu stvarnost suvremenoga svijeta,
- upoznati učenike s pojačanim procesom narušavanja kakvoće čovjekove okoline i nužnom potrebom čuvanja okoline od daljnje degradacije, odnosno poboljšanja kakvoće ugroženih elemenata i lokaliteta,
- stalnom aktualizacijom geografskih nastavnih sadržaja razvijati u učenicima interes za stalno praćenje geografske stvarnosti u zemlji i u svijetu te potrebu za samostalnim učenjem i trajnijom geografskom izobrazbom.

2. SADRŽAJI

SVJETSKI RAZVOJ I REGIONALNE POSEBNOSTI

2.1. POVEZIVANJE SVJETSKOGA GOSPODARSTVA I NJEGOVE POSLJEDICE

Pojava, pretpostavke i oblici svjetske povezanosti. Internacionalizacija proizvodnje i razmjene. Svjetski tijekovi kapitala, usluga i informacija. Transnacionalne kompanije kao čimbenici internacionalizacije.

Uloga ekonomskih integracija u svjetskom razvoju. Opće značajke i oblici integracija. EZ, EFTA. Izvan europske integracije. Učinci ekonomskih integracija.

Ustrojne promjene svjetskoga gospodarstva. Postindustrijsko društvo - širenje tercijalnih aktivnosti. Industrijalizacija slabije razvijenih zemalja. Pojava novih industrijskih zemalja. Geografske osnove ustrojenih promjena svjetskoga gospodarstva (litoralizacija i dr.).

Svjetski razvoj i svjetski prometni sustav. Promet kao preduvjet i čimbenik svjetskoga razvoja. Pomorski i zračni promet. Integriranje kopnenoga prometa u svjetske tijekove. Osobito značenje telekomunikacijskoga prometa.

Socijalno-geografske posljedice svjetskoga razvoja. Urbanizacija kao svjetski proces. Stadiji urbanizacije: primarna, sekundarna, tercijarna. Posljedice urbanizacije. Razvoj velikih aglomeracija. Svjetske migracije: selidbe i migracije visokokvalificiranih. Svjetska turistička kretanja.

2.2. NEJEDNAKI REGIONALNI RAZVOJ SVIJETA

Problematika nejednakoga razvoja na svjetskoj razini. Pristup problemu. Kriteriji za utvrđivanje razvijenosti. Razvijene i slabije razvijene zemlje. Odnosi Sjever-Jug.

Razlikovanje gospodarskih sustava: tržišni, mješoviti i planski. Politika otvorenoga i autarkičnoga gospodarskoga razvoja.

Socijalno-geografski aspekt nejednakoga regionalnog razvoja svijeta. Podjela društva po njihovim obilježjima: post-industrijska (tercijarna) industrijska i agrarna društva.

Nejednaki regionalni razvoj na nacionalnoj razini. Važan činitelj: polarizirani gospodarski razvoj. Pojam pola razvoja i polarizacija. Osobine razvoja. Uzroci polarizacijskoga procesa.

Regionalno razlikovanje na nacionalnoj razini: razvijene i manje razvijene regije. Kriteriji izdvajanja i politika razvoja. Tipovi problemskih regija.

2.3. REGIONALNI RAZVOJ RAZVIJENIH ZEMALJA I ZEMALJA SVJETSKOGA ZNAČENJA.

Primjeri visokorazvijenih zemalja.

Europska zajednica - proces integracije i prostornoga ustroja. Regionalni razvoj i problemi. Njemačka - geografske posebnosti. Slabije razvijeni i granični krajevi. Francuska - geografska osnova i razlike. Razvoj velikoga Pariza i zaostajanje perifernih regija. Mjere uravnoteženoga regionalnog razvoja. Ujedinjeno Kraljevstvo - prosperitetne i manje prosperitetne regije. Konurbacije. Rudarsko-industrijske regije. Jugoistok i veliki London. Italija - regionalni ustroj. Problemi Sjevera i Juga.

Sjedinjene Američke Države - geografska osnova i snaga unutrašnjega gospodarskog razvoja. Svjetsko značenje Sjedinjenih Američkih Država. Regionalni ustroj. Uloga Sjeveroistoka.

Japan - opća problematika. Gospodarski ustroj i regionalna žarišta. Novi ustroj prostora. Kanada - Prostorne pogodnosti i ograničenja. Veze sa Sjedinjenim Američkim Državama. Posebnosti regionalnoga razvoja.

Australija - problemi ustroja prostora. Položaj u svjetskom gospodarstvu. Posebnosti regionalnog sustava.

Ostale zemlje svjetskog značenja.

Rusija - čimbenici teritorija. Društveno-ekonomski razvoj i regionalni problemi. Rudarsko-industrijske regije. Ekonomsko--planske regije.

Kina - geografska osnova i posebnosti kineskoga razvoja. Problemi regionalnoga razvoja. Težišna područja i periferni krajevi.

2.4. REGIONALNI RAZVOJ SLABJE RAZVIJENIH ZEMALJA

Latinska Amerika: Prirodno-geografska osnova i prirodni resursi. Političko-teritorijalni ustroj. Razvoj izvoznih nacionalnih gospodarstva, monokulturna orijentacija. Industrijalizacija i urbanizacija nakon I. svjetskoga rata. Migracije selo-grad i razvoj gradova. Monocentrični urbani sustavi. Centar-periferija regionalni sustavi.

Zemlje s višim stupnjem gospodarskoga i socijalnog razvoja (Argentina, Brazil, Meksiko). Tipične nerazvijene zemlje (Bolivija, Peru i dr.).

Afrika: Posebnosti prirodno-geografske osnove i društveno-gospodarskoga razvoja. Regionalne razlike: sjeverna Afrika, centralna Afrika, posebno sahel, južna Afrika. Problemi nerazvijenih zemalja: prezaduženost, vrednovanje resursa, suša i glad, prometna izoliranost. Žarišta regionalnoga razvoja: rudarsko-industrijske regije u unutrašnjosti i središta razvoja na obali. Karakteristični primjeri zemalja.

Azija: Prirodno-geografska i društvena složenost prostora. Drevne agrarne civilizacije: Kolonijalno širenje i litoralizacija života. Kretanja suvremenoga regionalnog razvoja.

Indija i nove industrijske zemlje Azije. Problemi zemalja na najnižem stupnju razvijenosti.

Četvrti razred

1. ZADACI

- omogućiti učenicima da steknu osnovno znanje o fizičko-geografskim osobitostima Hrvatske i shvate značenje prirodnih elemenata (reljef, klime, vode, tlo,

vegetacija) i društvenih pojava i procesa (stanovništvo, prostorni raspored oblika njegove djelatnosti i naselja) u predočavanju gospodarske aktivnosti s gladišta suvremenoga značenja i procesa razvoja,

- osposobiti učenike da pomoću zemljovida Hrvatske uočavaju osobitosti geografskoga položaja Hrvatske na dodiru različitih prirodnih, etničkih, kulturnih i gospodarskih europskih regionalnih cjelina i pripadnost Hrvatske srednjoj Europi i Sredozemlju,

- stvarati navike za uporabu fizičko-geografskih, gospodarskih i drugih karata te atlasa Hrvatske u svakodnevnom životu,

- osposobiti učenike za uočavanje posebnosti osobina i različitosti stupnjeva međusobne povezanosti prirodne osnove i obilježja socijalnogeografskoga ustroja u procesu društveno-geografske valorizacije regionalnih kompleksa,

- osposobiti učenike za promatranje i upoznavanje promjena u geografskoj stvarnosti, razvijati u njima sposobnosti kritičke analize konkretnih situacija kao osnove mišljenja i poticanja radi jačanja potrebe za uključivanjem u pozitivnu društvenu praksu i život zajednice,

- upoznati učenike s geografskom stvarnošću u prostoru Hrvatske kako bi uočili njen položaj i ulogu u suvremenom svijetu,

- promatranjem prirodne osnove i pojave društvenoga razvoja u zavičajju i zemlji upoznati učenike sa značajkama razvoja te razvijati svijest o potrebi za uključivanjem u rad i društvenu djelatnost za napredak svoga zavičaja i naše zajednice,

- upoznati učenike s pojačanim procesom narušavanja kakvoće čovjekove okoline i prijemkom potrebom čuvanja okoline od daljnje degradacije, odnosno poboljšanja kvalitete ugroženih elemenata i lokaliteta,

- stalnom aktualizacijom geografskih nastavnih sadržaja razvijati u učenicima zanimanje za stalnim praćenjem geografske stvarnosti u zemlji i u svijetu te potrebu za samostalnim učenjem i trajnom geografskom izobrazbom.

2. SADRŽAJI

"Geografija Hrvatske"

2.1. ULOGA GEOGRAFSKOGA POLOŽAJA U GOSPODARSKOM RAZVOJU

- Složenost geografskoga položaja Hrvatske na dodiru različitih prirodnih, etničkih, kulturnih i gospodarsko-političkih europskih regionalnih cjelina,

- Gorski prag Hrvatske najpovoljniji prometni koridor između panonsko-podunavskoga i sredozemno-jadranskoga prostora,

- Prostor Hrvatske i europska prometna mreža - prometna valorizacija Hrvatske i važniji prometni pravci.

2.2. VELIČINA, GRANICE I OBLIK TERITORIJA

- Pregled prostornoga razvoja Hrvatske do turskih osvajanja,

- Promjena površine i oblika teritorija u postturskom razdoblju.

2.3. RELJEFNA I GEOMORFOLOŠKA OBIJEŽJA KAO ČIMBENIK

**PROSTORNOGA UREĐENJA I
GOSPODARSKOGA RAZVOJA**

- Reljefna obilježja i gospodarske mogućnosti primorskoga i gorskoga (krškog) područja Hrvatske i njihov utjecaj na uređenje prostora,
- Reljefna obilježja i gospodarske mogućnosti panonskoga područja i njihov utjecaj na uređenje prostora.

**2.4. KLIMATSKA, PEDOLOŠKA I
VEGETACIJSKA OBILJEŽJA KAO
ČIMBENIK GOSPODARSKOGA RAZVOJA**

- Klimatska i vegetacijska obilježja panonske i peripanonske Hrvatske i njihov utjecaj na gospodarske djelatnosti,
- Klimatska i vegetacijska obilježja primorskog dijela Hrvatske i njihov utjecaj na gospodarske djelatnosti,
- Klimatska i vegetacijska obilježja gorskoga dijela Hrvatske i njihov utjecaj na gospodarske djelatnosti,
- Vrste tala u Hrvatskoj i njihovo gospodarsko vrednovanje,
- Šumska područja Hrvatske i šumski fond,
- Zakonom zaštićeni biljno-geografski objekti prirode.

**2.5. JADRANSKO MORE KAO PRIRODNA
SREDINA I ČIMBENIK POVEZIVANJA
SA SVIJETOM**

- Prirodno-geografske osobine Jadranskoga mora,
- Litoralizacija - svjetska gospodarska pojava i njeno značenje na jadranskim obalama i obalnom području Hrvatske,
- Ekološki problemi svjetskih i Jadranskoga mora.

**2.6. VODE NA KOPNU I NJIHOVO
GOSPODARSKO ZNAČENJE**

- Važnost voda na kopnu u opskrbi stanovništva, razvoju industrije, prometnoj povezanosti, energetskom iskorištavanju i navodnjavanju,
- Energetske i plovidbene mogućnosti riječnih tokova u Hrvatskoj,
- Posebnosti jezera u Hrvatskoj i njihovo gospodarsko značenje, - Zakonom zaštićeni hidrografske lokalitete (Kopački rit, ušće Neretve, Plitvice, Krka i sl.) i problematika zaštite voda na kopnu.

**2.7. STANOVNIŠTVO KAO ČIMBENIK
GOSPODARSKOGA RAZVOJA I
PROSTORNOG UREĐENJA**

- Razvoj naseljenosti i razmještaj stanovništva u Hrvatskoj,
- Prirodno kretanje stanovništva - opća obilježja i primjeri,
- Biološki i gospodarski ustroj stanovništva Hrvatske,
- Etnički, kulturni i religijski ustroj stanovništva Hrvatske,
- Migracije stanovništva u Hrvatskoj, povijesni osvrt i suvremeni trendovi selo - grad,
- Gospodarske i društvene posljedice depopulacije sela u Hrvatskoj i prevelike koncentracije stanovništva u manjem broju gradskih naselja,
- Hrvatsko stanovništvo u Bosni i Hercegovini,
- Hrvatske nacionalne manjine u susjednim zemljama,

- Teritorijalno-političko uređenje kao odraz povijesnoga razvoja i nacionalnoga sastava.

2.8. NASELJA I OBLICI NASELJENOSTI

- Naselja i oblici naseljenosti - seoska naselja i njihova obilježja. Ruralni pejzaž i oblici i njihove preobrazbe,
- Razvoj urbane mreže kao nositelja gospodarskoga, kulturnoga i političkog života, nodalno funkcionalna regionalizacija,
- Geografske pretpostavke razvoja i funkcioniranja vodećih makroregionalnih središta,
- Regionalna podjela Hrvatske,
- Prostorno planiranje bitna pretpostavka vrednovanja razvojnih inicijativa pojedinih regija i prostora u cjelini te racionalnoga uređenja prostora s obzirom na suvremene potrebe rada, stanovanja i rekreacije.

2.9. GOSPODARSKA OBILJEŽJA HRVATSKE

- Stupanj i dinamika gospodarskoga razvoja cjeline i pojedinih dijelova Hrvatske, po vremenskim razdobljima,
- Suvremena gospodarska obilježja Hrvatske i komplementarno značenje gospodarskih mogućnosti panonskoga, jadranskoga i gorskoga područja,
- Glavni energetske izvori, njihov prostorni razmještaj i napori za njihovo korištenje,
- Razvoj, razmještaj i značenje rudarske i industrijske proizvodnje,
- Poljoprivredne grane te proizvodna područja i dinamika proizvodnje,
- Prometna povezanost u zemlji i povezanost sa svijetom,
- Uvjeti i razvoj turizma, dostignuća i perspektive,
- Glavna turistička područja i središta,
- Gospodarska i politička povezanost s Europom i svijetom (veze sa EZ, OUN, R.Z. Alpe-Jadran i sl.).

III. DIDAKTIČKE UPUTE**I. razred**

U temi o Zemlji i Sunčevu sustavu i svemiru težište je na upoznavanju prirodnih pojava određenih položajem Zemlje u svemiru, nagibom njezine osi prema ekliptici, njezinu položaju i kretanjima u Sunčevu sustavu, jer to snažno utječe na značajke i raznolikost geoprostora te na određivanje položaja na Zemlji.

U drugoj temi programirani su najvažniji sadržaji za ovladavanje osnovama iz kartografije, kao prijeko potrebitom znanju suvremenoga čovjeka u svakidašnjem životu.

Programiranje gradiva u temama o sustavu Zemljine kore i njezinu reljefu omogućit će učenicima da spoznaju Zemlju kao postojbinu čovjeka i da shvate odnose između endogenih sila i egzogenih procesa u jedinstvu i međuovisnosti u stvaranju reljefa na Zemlji kao cjelini i odgovarajućim regionalnim primjerima.

U temi o klimi programirani su klimatski elementi, klimatski modifikatori i klasifikacija klime da bi se shvatilo utjecaj klime na fizičke i biološke zone geoprostora i uočila ovisnost čovjeka o klimi na Zemlji te njihova uloga i mikro-klimatskoga razlikovanja prostora.

Poglavlje o vodama programirano je tako da se kompleksno obrađuju njihova svojstva i značenje u razdvajanju

i povezivanju užih i širih geografskih cjelina te shvati njihova važnost kao element svjetskoga interesa.

Tema o životu na zemlji programirana je tako da se uoče osobine, nastanak i ovisnost tla i biljnoga pokrova o klimi i petrografskom sastavu te reljefu, kao i uloga čovjeka u izmjeni prirodnih i geografskih krajolika.

2. razred

I. STANOVNIŠTVO KAO ČIMBENIK RAZVOJA

Pošto učenici u I. razredu upoznaju dijelove opće fizičke geografije i njihov utjecaj na sadržaje, veze, procese i odnose na Zemljinoj površini, za cjelovitije razumijevanje slojevite objektivne stvarnosti nužna je i obrada društvenih čimbenika. Među njima je najvažniji utjecaj stanovništva u cjelini, prostornih i socijalnih skupina te pojedinaca. Pretpostavka razumijevanju, usmjeravanju i predviđanju takvih utjecaja je razumijevanje njihova ustroja, prostorno-vremenske promjenljivosti i uzročno-posljedične uvjetovanosti s nizom drugih procesa i odnosa. Poučavanjem bi učenici trebali usvojiti spoznaju o osnovnim općim demografskim razvojem i procesima kroz regionalne raznolikosti uvjetovane višeslojnim prostornim čimbenicima.

To je preduvjet da se putem općega demografskog znanja gradi put prema razvijanju sposobnosti kod učenika u smislu uočavanja prostornih zakonitosti, regionalnoga uspoređivanja, uočavanja objektivno postojećih problema, predviđanja budućih promjena, itd. sa svrhom razvijanja spoznaja o prostornom okruženju.

II. NASELJA I OBLICI NASELJENOSTI

Gradenje spoznaje nastavlja se funkcionalnim razrađivanjem prostornoga ustroja stanovništva. Važno je upoznati oblik, tip, ustroj i funkcioniranje naselja kroz regionalne primjere i njihov povijesni razvoj. Bitna se razlika između seoskih naselja (seoskog pejzaža itd.) i urbanih kompleksa (središnja naselja, urbane regije, velegradovi) osobito naglašava, jer je ona ne samo ključ razumijevanja objektivne geografske stvarnosti nego i pretpostavka razumijevanja razvoja pojedinih djelatnosti i svih drugih procesa vezanih za Zemljinu površinu. S obzirom na to da se stanovništvo kroz oblike naselja uređuje u prostoru po određenim zakonitostima, koje ne moraju uvijek biti sukladne prostornoj logici, suština je proučavanja u ovom poglavlju te da se uoče i razumiju logične i svrsishodne prostorne organizacije. To je preduvjet prostornom planiranju.

III. OBLICI LJUDSKIH DJELATNOSTI

Svaki pojedinac u prostoru obavlja neke od svojih osnovnih životnih uloga, npr. ulogu stanovanja, korištenja slobodnoga vremena, itd. S tim je povezan razvoj različitih djelatnosti, koje u prostoru oblikuju dio prostornoga ustroja i utječu na prije spomenuto prostorno uređenje.

Važno je u ovoj fazi izobrazbe spoznati prostorne posljedice primarnih, sekundarnih i tercijarnih djelatnosti i njihov prostorno-vremenski razvoj radi razumijevanja i povezivanja sadržaja prostora, uloga prostora i ostvarivanja tih uloga kroz različite djelatnosti. Temeljne djelatnosti u tomu su poljoprivreda, industrija, turizam i promet. Prostorne zakonitosti obvezatno se promatraju kroz regionalne raznolikosti.

IV. LJUDSKE DJELATNOSTI I OKOLIŠ

Sklad između prostornoga sadržaja i uloga prostora, promatran kroz njihovo vrednovanje, nikad nije potpun i često ne slijedi prostornu logiku. Zato se u prostoru javlja nesklad u obliku onečišćenja prostora ili ekološke proble-

matike. S obzirom na to da skladu treba težiti, potrebno je u izobrazbenoj dogradnji upoznati činitelje nesklada, posljedice nelogičnih ljudskih utjecaja i mogućnosti njegovog rješavanja. Važno je razvijati svijest o očuvanju logičnih prostornih zakonitosti.

3. razred

U trećem razredu gimnazija općega tipa i odgovarajućih usmjerenja obrađuju se nastavni sadržaji pod nazivom "Svjetski razvoj i regionalne posebnosti". U tim sadržajima prikazuju se geografska gledišta razvojnih procesa, koji se zbivaju na svjetskoj razini i svjetskoga su značenja, te se obrađuju regionalno-geografske nejednolikosti suvremenoga svijeta, općenito i po pojedinim zemljama i regijama.

Na osnovi tako koncipirane građe, učenici stječu ne samo potrebna znanja iz svjetskoga kruga već i spoznaju o međuzavisnosti razvoja svijeta i nužnosti uključivanja u povezani život, kao preduvjet općega napretka.

U prvom poglavlju objašnjava se pojava svjetskoga razvoja, analiziraju se nositelji i oblici loga razvoja, mjesto i uloga gospodarskih udruživanja te tipovi gospodarskih sustava.

Na to se nastavlja s posljedicama svjetskoga razvoja i postindustrijskoga društva razvijenih zemalja i industrijalizacija manje razvijenih zemalja, razvoj i ustroj svjetske trgovine i razmjene, osobine svjetskoga prometnog sustava, posebno pomorskoga i zračnoga prometa i telekomunikacija. Na kraju se analiziraju svjetske migracije, kao posljedica svekolikoga procesa. Svi navedeni sadržaji potkrepljuju se stvarnim primjerima.

U drugom se poglavlju raspravlja o nejednakom regionalnom razvoju kao općem obilježju suvremenoga svijeta. Razlikuju se na temelju odgovarajućih kriterija razvijene i slabije razvijene zemlje. Povezano s time prikazuju se različiti tipovi društva: postindustrijsko, industrijsko i agrarno te navode problemi svjetskoga značenja (demografsko širenje, problem gladi i dr.).

Problematika nejednakoga regionalnog razvoja prenosi se dalje na nacionalnu razinu da se uoče razlike između razvijenih i slabije razvijenih regija. Pritom se ističe da je polarizirani razvoj važan čimbenik nejednakoga regionalnog razvoja. Kao i u prethodnom poglavlju, i ovdje se opći čimbenici predočuju odgovarajućim primjerima.

Povezano s prethodnim sadržajima, u trećem se poglavlju obrađuje regionalni razvoj razvijenih zemalja i zemalja svjetskoga značenja. Najprije se analiziraju pojedine visokorazvijene zemlje (zemlje EZ, Sjedinjene Američke Države, Japan i dr.), pri čemu se ističu njihove opće geografske značajke i uloga u svjetskom životu te težnje i problemi regionalnoga razvoja. U to poglavlje uključene su i zemlje, poput Rusije i Kine, koje i pored slabije razvijeno- sti zaslužuju posebnu obradu.

U četvrtom poglavlju raspravlja se o regionalnom razvoju slabije razvijenih zemalja. Okvir razmatranja čine širi, kontinentski prostori Latinske Amerike, Afrike i Azije. U tom sklopu razmatraju se najprije opće geografske značajke i težnje regionalnoga razvoja. Nakon toga se prelazi na obradu tipičnih zemalja, relativno razvijenih i onih izrazito nerazvijenih. Težište je na prikazu regionalnih razlika određenih položajem i ulogom žarišnih središta, odnosno značenjem regionalnoga sustava.

4. razred

Program nastave geografije za osnovnu školu i gimnazije čini spoj linearno-uzlaznoga i spiralnoga načina programiranja. Geografija Hrvatske je uvrštena i u program VIII. razreda osmogodišnje škole. Međutim, neki pokazatelji o geografskim obilježjima Hrvatske uključeni su u

programe svih razreda osnovne škole. Naime, u sklopu nastavnoga predmeta Priroda i društvo u nižim razredima osnovne škole, obrađuju se i odgovarajući geografski pokazatelji o mjestu, zavičaju i Republici Hrvatskoj, a u obradi nastavnih sadržaja iz opće i regionalne geografije u V., VI. i VII. razredu ističu se odgovarajuće sličnosti ili razlike s podacima glede geografskih osobina Hrvatske.

Nastavni program za IV. razred gimnazija, odnosno geografija Hrvatske nije puko ponavljanje nastavnih sadržaja iz osnovne škole ni njihov širi koncentrični krug. U pitanju je linearno-spiralni slijed geografskoga pružavanja s najvišom stručnom, pa donekle i znanstvenom razinom upravo u IV. razredu gimnazije. Ta je viša razina nužna, jer je riječ o geografiji nacionalnoga prostora. Učenici gimnazija je moraju obrađivati detaljnije. Osim toga, razlika je i u načinu programiranja, pa prema tome i u obradi nastavnih sadržaja. Oni su za osnovnu školu radeni u skladu s regionalnim konceptom, a u gimnazijskom programu naglašeniji je tematsko-problemski koncept.

Tako je, npr. prva nastavna tema posvećena ulozi geografskoga položaja u gospodarskom razvoju, u kojoj treba ukazati na pripadnost Hrvatske srednjoj Europi i Sredozemlju i istaknuti značenje i složenost geografskoga položaja Hrvatske na dodiru različitih prirodnih, etničkih, kulturnih i gospodarsko-političkih europskih regionalnih cjelina, kao i ulogu gorskoga praga Hrvatske, kao najpovoljnijega prometnog koridora između podunavskoga i sredozemnoga prostora te važnije prometne pravce koji prolaze prostorom Hrvatske.

U drugoj temi težište je na veličini, granicama i obliku teritorija, gdje treba dati i povijesni osvrt na važnije promjene.

Reljefna obilježja i njihov utjecaj na gospodarske mogućnosti primorskoga, gorskoga (krškog) i panonskoga dijela Hrvatske čine posebnu temu.

U petoj temi treba obraditi klimatska i vegetacijska obilježja republičkoga prostora i njihov utjecaj na gospodarske, ali i sve naglašenije ekološke probleme, koji se javljaju na republičkom prostoru, a koji se očituju onečišćenjem atmosfere, sušenjem šuma i sl.

Posebna tema posvećena je fizičko-geografskim osobinama Jadranskoga mora, litoralizaciji i njenom značenju na jadranskim obalama i obalnom području Hrvatske, ekološkim problemima svjetskih i Jadranskoga mora i sl.

U šestoj temi treba odrediti važnost voda na kopnu u opskrbi stanovništva, razvoju industrije, prometnoj povezanosti, energetske iskoristavanju, navodnjavanju, energetske i plovidbenim mogućnostima riječnih tokova i jezera u Hrvatskoj te problema zaštite voda na kopnu.

Posebnu temu čine demografska obilježja Hrvatske u sklopu koje treba obraditi razvoj naseljenosti i razmještaj stanovništva u Hrvatskoj, prirodna kretanja stanovništva, biološki i gospodarski, etnički, kulturni i religijski ustroj stanovništva, zatim migracije stanovništva u Hrvatskoj s povijesnim osvrtom i suvremenim trendovima selo-grad te posljedica depopulacije sela i nekontrolirane koncentracije stanovništva u manjem broju gradskih naselja. U sklopu te teme treba obraditi i problematiku hrvatskoga seljenštva u susjednim zemljama i u svijetu te teritorijalno-politička uređenja kao odraz povijesnoga razvoja i nacionalnoga ustroja.

Kao nastavak prethodne jest tema o naseljima i oblicima naseljenosti, o ruralnim pejzažima i oblicima te o njihovoj preobrazbi, zatim o razvoju urbane mreže kao nositelja gospodarskoga, kulturnoga i političkoga života, nodalno funkcionalna regionalizacija i funkcioniranje vodećih makroregionalnih središta. U ovoj temi treba upozoriti i na važnost prostornoga planiranja kao važne pretpostavke vrednovanja razvojnih poticaja pojedinih regija i prostora u cjelini te racionalnoga uređenja prostora s obzirom na suvremene potrebe rada, stanovanja i rekreacije.

U sklopu završne teme o gospodarstvu Hrvatske, treba obraditi stupanj i dinamiku gospodarskoga razvoja cjeline i pojedinih dijelova Hrvatske po važnijima vremenskim razdobljima. Veće težište treba ipak biti na suvremenim gospodarskim obilježjima Hrvatske, na pitanjima energije, rudarske i industrijske proizvodnje, zatim poljodjelstva, na prometnim povezanostima, razvoju turizma, na gospodarskoj i političkoj povezanosti s Europom i svijetom (veza s EZ, OUN, R.Z. Alpe-Jadran i sl.).

U obradi općih prirodno-geografskih (reljef, klima, vode i sl.) i društveno-geografskih osobina Hrvatske (demografska i gospodarska obilježja), a radi boljšeg razumijevanja geografskih osobina i procesa, treba detaljnije obraditi i geografske osobine pojedinih susjednih zemalja. U tom se smislu, s obzirom na oblik geografski položaj Hrvatske te demografske i gospodarske razloge, posebno ističe prostor Bosne i Hercegovine. Dakako, treba u potpunosti uvažavati samostalnost i međunarodno priznati položaj Bosne i Hercegovine. Budući da je Bosna i Hercegovina jedna od domovina hrvatskoga naroda i u njoj su Hrvati jedan od konstitutivnih naroda, u program je ugrađena i posebna nastavna jedinica "Hrvati u Bosni i Hercegovini". U posebnoj nastavnoj jedinici "Hrvatske nacionalne manjine u susjednim državama" obradit će se najvažniji podaci o Hrvatima u Austriji, Mađarskoj, Vojvodini, Crnoj Gori i Kosovu.

Napomena:

Dio nastavnih sadržaja trebalo bi obrađivati na terenu, npr. sadržaje o gradskim, seoskim naseljima i ljudskim djelatnostima čiji su rezultati vidljivi u prostoru, zatim sadržaje o onečišćenju pojedinih lokaliteta i elemenata okoliša i sl. Sinteza sadržaja pojedinih nastavnih cjelina, za koju je obično predviđen jedan nastavni sat, bila bi najkorisnija kad bi se ti satovi održali na terenu, izvan učionice. Kako je priprema terenskoga rada dosta složena, bilo bi dobro da se upriliči i dobro pripremi jedan jednodnevni izlet tijekom kojega bi se mogli izravnije upoznati uzroci i posljedice ljudskih djelatnosti i prostornih pojava, odnosno geografska stvarnost u geografskom "laboratoriju" - prostoru.

Zavičajnoj regiji treba posvetiti više pozornosti (kompleksno vrednovanje geografskoga položaja, elemenata prirodne osnove i njihov utjecaj na prostorno uređenje, kartiranje sadržaja, veza, procesa i odnosa, određivanje najvažnijih uloga regije i planiranje prostornoga uređenja u regiji).